

УДК 002.2:27-23=112.2]-043.2:94(4)"15"

Галина Лясота,
головний бібліотекар відділу рідкісних видань і рукописів
Одеської національної наукової бібліотеки

Книга, що змінила хід історії: до 500-річчя руху Реформації в Європі

Досліджено головний атрибут і символ періоду Реформації — Біблію Лютера, яка стала джерелом натхнення для багатьох послідовників цього руху, потужним стимулом нових культурних тенденцій у тогочасній Західній Європі, а також заклала підвалини сучасної німецької мови і культури. Розглянуто історичний та естетичний аспекти Курфюрстської Біблії, яка зберігається у фондах ОННБ.

Ключові слова: індульгенції, Курфюрстська Біблія, Мартін Лютер, Празька Біблія, протестантизм, Реформація.

З-поміж багатьох чинників, що вплинули на формування сучасної західноєвропейської культури, особливе місце належить суспільно-політичним і релігійним рухам, одним із кульмінаційних проявів яких є Реформація. Головним став її німецький етап, ознаменований життям та діяльністю доктора богослов'я Мартіна Лютера.

Досліджуючи Європу та її культурні особливості в XVI столітті, варто згадати головний суб'єкт тодішнього суспільного життя — Католицьку Церкву. Її феодальний характер був зумовлений відповідним устроєм суспільства. Але, як відомо, у XIV—XV ст. у Європі формувалася новий суспільний клас — буржуазія, яка згодом стала економічним протагоністом, що претендував і на політичну гегемонію. Це не означало, що в умовах трансформації суспільства Церква мала зникнути — постала потреба створити нову ідеологію або суттєво реструктурувати наявну. Враховуючи обставину, що на престиж феодалів значною мірою впливали їхні внески на побудову храмів чи пожертви на користь Церкви, новий клас мав власне бачення інвестицій матеріальних ресурсів: розвиток виробництва та збільшення підприємств.

За таких умов існування численних церковних установ та їх "бюрократичного" апарату, не кажучи вже про велику кількість маєтків, ставало проблематичним, навіть більше — непотрібним чи небезпечним. Яскравими є приклади Великобританії та Франції, де Католицьку Церкву було обмежено у претензіях завдяки міцній королівській владі [2]. Натомість революційні протести проти католицизму в Німеччині були зумовлені саме браком міцної централізованої світської влади, що призвело до свавілля церковних представників, які, з одного боку, провадили надто жорстку податкову політику [4], а з другого — демонстрували аморальну поведінку, що посилювало негативне ставлення до них народу [9].

Ці економічні та політичні чинники передували Реформації, але варто згадати і культурні, адже середньовічне богослов'я і філософія поступалися місцем

тріумфальній добі Відродження з її гуманістичними концепціями. Саме в той період сформовано критичний погляд на релігійну культуру. Згідно з антропоцентричними ідеями на перший план вийшла особистість та її відповідальність за власне життя. Суспільство переосмислило історію, критично поглянувши на тодішній стан Церкви, поведінка представників якої жодним чином не відповідала змісту їхніх проповідей [4].

Ситуація призвела до подій 31 жовтня 1517 р.

Розглядаючи Реформацію, Біблію та внесок Мартіна Лютера в її розповсюдження в контексті окреслених передумов, варто докладніше висвітлити діяльність такої відомої постаті, як Йоганн Фробен¹, базельський видавець і книгодрукар, друг Еразма Роттердамського [12], до якого він звернувся з пропозицією про грецький переклад Нового Заповіту. Цьому передувало бажання кардинала Хіменеса де Сінероса² видати поліглотну версію Святого Письма, в якій разом із латинським мали бути розміщені грецькі й давньоєврейські тексти [3; 13]. Невідомо, як Й. Фробен про це дізнався, проте вирішив випередити кардинала [14]. Попри спротив Еразма Роттердамського, який не мав ані часу, ані особливого бажання братися за цю справу, після п'яти місяців копіткої праці 1516 року було надруковано перші примірники латинсько-грецької Біблії [8]. Видання стало джерелом натхнення для Мартіна Лютера, який у монастирі августинців у

¹ Йоганн Фробен (нім. *Johann Froben*; лат. *Johannes Frobenius*; бл. 1460—1527) — відомий базельський видавець і книгодрукар, друг багатьох гуманістів, був тісно пов'язаний дружбою та співпрацею з Еразмом Роттердамським. Фробен видав майже всі його твори. Одна з найвідоміших книг — Новий Заповіт грецькою мовою з латинським перекладом Еразма Роттердамського (*Novum Instrumentum omne*, 1516).

² Франсіско Хіменес де Сінерос (ісп. *Francisco Jiménez de Cisneros*; 1436—1517) — іспанський державний, громадський і церковний діяч, кардинал, Великий інквізитор. Засновник університету в Алькала-де-Енарес (відкритий 1508 р.). У 1514—1517 рр. із його ініціативи друкували так звану Комплютенську поліглоту — тексти Святого Письма давньоєврейською, грецькою та латинською мовами. Весь наклад побачив світ лише 1522 р. після дозволу Папи Римського.

Ерфурті із запалом захопився цим перекладом, що й визначило майбутнє життя богослова...

"...А праведний з віри своєї буде жити" (Авакум 2, 4) [10] — саме ці слова докорінно змінили світогляд Лютера³ 1511 року в Римі. Для поглиблення знань і зміцнення у вірі священник вивчав Святе Письмо з таким ентузіазмом, що його наставники, Йоганн фон Штаупіц (генеральний вікарій ордену) [12] і Йоганн Натін (духовний провідник)⁴, радо посприяли, аби Мартін Лютер отримав ґрунтовну богословську підготовку в царині екзегетики і біблістики (спочатку в стінах монастиря, а згодом як професор у Віттенберзькому університеті). Досліджуючи передусім тексти святого Павла, Лютер переконався у принципі виправдання вірою, попри вчинки, але в силу божественної ласки, заявленої Ісусом Христом [4; 9].

Це вчення Лютер запропонував у період, коли паства намагалася здобути місце в раю завдяки покуті та умертвінню плоті. А згадуючи про потік індульгенцій, що з легкої руки Папи Лева X, якому були потрібні гроші на будівництво Собору святого Петра, захлеснув Європу і думки тогочасних європейців, нескладно зрозуміти, чому виникли ідеї реформаторів, які не приймали факт, що можна "виправдатися" й отримати спасіння завдяки кільком талерам, а не богословським роздумам і благочестивому життю [4; 9].

Повернімося до 31 жовтня 1517 року, коли Мартін Лютер оприлюднив "95 тез", в яких критикував майже все, пов'язане з інститутом папства, особливо претензії Церкви на "продаж" можливості спасіння — індульгенції [9]. Маємо зрозуміти цю позицію правильно: він не виступив проти Бога як такого, критику зазнала Церква, що наділила себе незрозумілими, з погляду теолога, повноваженнями і монополією посередника між людьми і Богом. Німецький теолог стверджував, що спасіння душі можливе лише завдяки вірі, а не Церкві, й що віру людина отримує як дар від Бога, а не від Папи Римського [4].

Окрім того, варто зважати на факт, що Лютер піддав сумніву всі офіційні документи Церкви, визнаючи єдине джерело правди — Святе Письмо, котре не було поширеним серед простих людей через мовний бар'єр. Ситуація радикально змінилася, коли німецький народ отримав Біблію його рідною мовою, а не латиною, діставши можливість самостійно інтерпретувати Боже слово, попри екзегезу церковних проповідників. Саме Святе Письмо Мартін Лютер вважав справжнім і єдиним скарбом Церкви, який вона приховує від неосвічених вірян, тому донесення Божого слова народові було першочерговим завданням реформатора.

У 1521 році Мартін Лютер, відчувши божественне натхнення, відстояв власне бачення божественної істини на Вормському рейхстазі.

³ Узимку 1511 р. Мартін Лютер, тоді священник-августинець, разом із монахом Йоганном фон Мехельном відвідали Рим за справами ордену. Розкіш, моральний розклад Католицької Церкви та лицемірне благочестя духовництва глибоко вразили Лютера та змусили замислитися над владою Папи, повноваженнями й посередницькою роллю священнослужителів між Богом і людьми.

⁴ Йоганн Натін (нім. *Johannes Nathin*; 1450—1529) — німецький богослов, викладач і духовний наставник Мартіна Лютера в Ерфуртському монастирі.

Після виступу Лютера проти офіційної церковної ієрархії процес Реформації неможливо було зупинити. А те, що Церква проголосила ініціатора руху (а згодом і всіх протестантських теологів) еретиком, не цікавило навіть німецьких герцогів, яким добряче набридли церковні податки і лад, тож вони таємно доправили Лютера у Вартбурзький замок, де він нарешті зміг працювати над мрією усього життя — перекладом Біблії німецькою мовою [12]. У 1522 році, десять місяців по тому, у Віттенберзі побачило світ перше видання його перекладу Нового Заповіту. Цю титанічну справу можна оцінити належним чином лише тоді, коли замислишся, що у Мартіна Лютера було більше лінгвістичних проблем, аніж богословських. У тогочасній Німеччині діалектів було так багато, що часто між собою не могли порозумітися жителі сусідніх регіонів. Лютер підійшов до цієї проблеми як справжній педантичний німець: потрібно створити єдину мову — спільний знаменник для різних суспільних прошарків його нації [14].

Лютер переривав працю, аби під час прогулянок поспілкуватися із простолюдинами, ремісниками, землеробами, торговцями, почути, як вони говорять, які слова і вислови вживають... За 12 років вийшов повний текст Святого Письма. Попри його триумфальний успіх, Лютер продовжував вдосконалювати текст, якому й дотепер більшість читачів надає перевагу завдяки доступності: це була справжня "народна" Біблія [4]. Згодом Йоганн Дьолінгер⁵ зауважив: "Лютер поставив незмивну печатку своєї душі на дух і мову німецького народу, тож навіть ті, хто його критикують і вважають злим генієм нації, змушені говорити його словами і думати так, як думав він" [14].

Внесок Мартіна Лютера у поширення Святого Письма складно переоцінити. Згодом побачили світ переклади іншими європейськими мовами, і саме цей чинник вважаємо потужним стимулом тодішнього духовного відродження. Біографи Лютера вимушені погодитися з тим, що *він залишив німецькій нації мову і Книгу*. А його славнозвісні "95 тез" спонукали Європу не лише переосмислити роль інституту папства, а й піти новим шляхом. Культ віри поступився культу розуму, адже Святе Письмо стало загальнодоступним, тож проповідь й інтерпретація священників посіли другорядне місце у розумінні божественних істин. Не забуваймо, що саме завдяки духу Лютера розпочався процес секуляризації [11], а економічний центр Європи змістився з католицьких країн у Німеччину, Швейцарію, Голландію та Великобританію [1], давши потужний поштовх капіталістичним тенденціям, без яких нині важко уявити сучасну економічну модель.

Із фондів Одеської національної наукової бібліотеки

Так звана **Курфюртська Біблія** (також Веймарська або Ернестинська) у перекладі німецькою мовою Мартіна Лютера (фото 1). Вперше побачила світ 1641 року за дорученням та фінансової підтримки

⁵ Йоганн Йозеф Ігнац фон Дьолінгер (нім. *Johann Joseph Ignaz von Dollinger*; 1799—1890) — баварський католицький священник, церковний історик і богослов; один із духовних лідерів руху старо-католиків у Німеччині в 1870-х роках.

Ернста I Благочестивого, герцога Саксен-Готського. Дбаючи про духовну й релігійну освіту простих людей у власних землях, знесилених Тридцятилітньою війною, він доручив нюрнберзькому друкарю Вольфгангу Ендтеру зі славнозвісної династії видавців-друкарів видати Біблію, примірники якої надходили б у церкви та школи. До її редакції та коментування долучилися професори з Єнського університету. Редакторами були теологи Йоганес Герхард та Саломон Глясіус, а згодом теолог і філолог Йоганн Міхаель Дільгер. Завдяки глосарію, в якому пояснювалися складні слова й уривки, Біблія слугувала інструментом просвіти пересічних вірян [15].

Фото 1. Biblia, Das ist: Die gantze H. Schrifft, Altes und Newes Testaments Deutsch / D. Martin Luthers. — Nürnberg: Endter, 1652 [Біблія, тобто Святе Письмо: книги Старого і Нового Заповіту / [пер.] д-р Мартін Лютер. — Нюрнберг: Ендтер, 1652]

Видання прикрашене численними гравюрами на міді: портретами 11 членів Саксонської династії, яка опікувалася Лютеранською Церквою в Німеччині, Мартіна Лютера (фото 2), чотирьох євангелістів, біблійних персонажів, епізодів з Біблії; планами Єрусалима, географічними описами землі обітваної, якою мандрував Ісус Христос з апостолами, ландшафтами землі обітваної, яку відвідали св. Павло й інші апостоли; картою шляху сорокарічної подорожі дітей Ізраїлевих з Єгипту через Червоне море та пустелю до землі обітваної, а також макетом наметового поселення дітей Ізраїлю навколо огорожі зі Скинією Заповіту. Всього з 1641 до 1758 року побачило світ 14 видань Курфюрстської Біблії.

Палітурка примірника тієї епохи виготовлена з дерев'яних дошок, обтягнутих тисненою світлою шкірою. Оздоблена литими накладними елементами з латуні: середником, що представляє фігуру Спасителя, і накутниками із зображенням чотирьох євангелістів, зайнятих письмом. Разом із двома застібками вони утворюють єдину композицію, традиційну для церковних книг XVII—XVIII століть.

Так звана **Празька Біблія**, видана у Празі 1488 року (фото 3). Це не тільки перша друкована Біблія чеською мовою, а й перша друкована повнотекстова Біблія, видана у Чехії, і перша друкована Біблія з-поміж слов'янських. Переклад зроблено з латинської мови. У підготовці видання взяла участь група вчених-богословів з Празького університету, яким друкар подякував у колофоні [7].

Фото 2. Портрет Мартіна Лютера. Гравюра на міді. Під зображенням: Peter Troschel fec[it] (зробив Петер Трошель) // Biblia. — Nürnberg, 1652

Фото 3. Biblia. — Pragae: [Johannes Kamp], 1488. [Біблія. — Прага: [Ян Камп], 1488]

Рукописні переклади Святого Письма чеською набули популярності серед народу, їх використовували під час богослужінь, читання і тлумачення біблійних текстів. У період гуситського руху (після страти Я. Гуса 1415 р.) чеська мова отримала потужний поштовх до розвитку і збагачення [6].

Фото 4. Лютеранська церква святого Павла м. Одеси. Фото кінця 1880-х — початку 1890-х років

Кафедральний собор святого Павла Німецької євангелічно-лютеранської церкви України в Одесі — головний храм лютеран України, в якому розміщено осідок Єпископа (фото 4, 5). Кірху збудовано та освячено 1827 року (архітектори: Франц Боффо, згодом — Георгій Торічеллі). Через значні пошкодження і зростання чисельності церковної громади 1897 року перебудована архітектором Германом Шойррембрандтом, який надав їй рис готичного і романського стилів. За часів СРСР зазнала руйнації. У 1997 році будівлю передано Німецькій євангелічно-лютеранській церкві України. Відбудована та освячена 2010 року [5].

Фото 5. Лютеранська церква святого Павла м. Одеси. Фото початку ХХ століття

Список використаної літератури

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Вебер М.; пер. з нім. О. Погорілого. — Київ: Основи, 1994. — 261 с.
2. Гараджа В. И. Социология религии: учебное пособие для студентов и аспирантов гуманитарных специальностей / В. И. Гараджа. — 3-е изд., перераб. и доп. — Москва: ИНФРА-М, 2005. — 348 с.
3. Жеравина О. А. Роль кардинала Хименеса де Сиснероса в истории университетского образования в Испании // Вестн. Том. гос. ун-та. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 2003. — № 276. — С. 46—52.
4. История Германии: учеб. пособие. В 3 т. Т. 1: С древнейших времен до создания Германской империи / под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова. — Москва: КДУ, 2008. — 544 с.
5. История строительства Кирхи. — Режим доступа: <http://kirha.od.ua/history/Istoriya-stroitelstva-Kirhi/>. — Загл. с экрана.
6. Мацек Й. Гуситское революционное движение / Йозеф Мацек; пер. с чешского Н. М. Пашаевой, А. В. Старостина и И. П. Хатунцевой. — Москва: Изд. иностр. лит., 1954. — 246 с.
7. Мьельников А. С. Чешская книга: очерки истории. (Книга. Культура. Общество) / А. С. Мьельников. — Москва: Книга, 1971. — С. 50.
8. Перепечкин К. В. Черное искусство в Базеле // Vox medii aevi [науч. журн. о Средних веках и средневекистике]. — 2014. — № 1 (11). — С. 19—32. — Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/chnoe-iskusstvo-v-bazele>. — Загл. с экрана.
9. Порозовская Б. Д. Мартин Лютер. Его жизнь и реформаторская деятельность / Б. Д. Порозовская. — Санкт-Петербург: Фонд Лютеран. Наследия, 1997. — 175 с.
10. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / пер. о. д-ра Івана Хоменка. — Львів: Місіонер: УБТ: Свічадо, 2007. — 1476 с.
11. Тейлор Ч. Секулярна доба. Кн. перша / Ч. Тейлор; пер. з англ. О. Панич. — Київ: Дух і літера, 2013. — 664 с.
12. Шафф Ф. История христианской Церкви. Т. 7. Современное Христианство. Реформация в Германии (1517—1648). — Санкт-Петербург: Библия для всех, 2009. — 464 с.
13. Complutensian Polyglot Bible // Encyclopaedia Britannica. — Mode of access: <https://www.britannica.com/topic/Complutensian-Polyglot-Bible>. — Title from the screen.
14. Storia della Bibbia. Capitolo 12: Lutero e la Bibbia Tedesca // La casa della Bibbia. — Mode of access: https://www.lacasadellabibbia.it/lutero_e_bibbia_tedesca. — Title from the screen.
15. Zwick Eberhard. Endter-Bibeln: Die Luther-Bibeln der Druckerei Endter, Nürnberg // Württembergische Landesbibliothek Stuttgart. — Mode of access: <http://www.wlb-stuttgart.de/sammlungen/bibeln/bestand/besondere-stuecke/endter-bibeln/>. — Title from the screen.

Исследован главный атрибут и символ периода Реформации — Библия Лютера, которая стала источником вдохновения для многих последователей этого движения, мощным стимулом для новых культурных тенденций во всей тогдашней Западной Европе, а также заложила основы современного немецкого языка и культуры. Рассмотрены исторический и эстетический аспекты Курфюрстской Библии, которая хранится в фондах ОННБ.

A main attribute and symbol of period of Reformation is investigational is the Luther Bible, which became the source of inspiration for many followers of this motion, by a powerful stimulus for new cultural trends throughout that time in Western Europe, and laid the foundations for modern German language and culture. The historical and aesthetic aspects of the Elector Bible which is stored in the funds of the Odesa National Scientific Library are considered.

Надійшла до редакції 2 серпня 2017 року